

**Олександр Забарний - декан
філологічного факультету
Ніжинського державного
університету ім. М.Гоголя**

Костомаров і Шевченко

Стосунки цих видатних діячів української культури неодноразово ставали об'єктом дослідження багатьох літературознавців, істориків, біографів, культурологів. Про взаємини цих непересічних особистостей ми знаходимо цікаві відомості у книгах дослідників життєвого шляху Тараса Шевченка Михайла Чалого, Олександра Кониського, Олександра Дорошкевича, Віктора Зайцева, у наукових працях Івана Франка, Володимира Яковенка, Євгена Шабліовського, Євгена Кирилюка, Федора Прийми, Григорія Грабовича та інших. Цікаві спогади полишили і сучасники Тараса Шевченка: Олександр Лазаревський, Михайло Чалий, Левко Жемчужников, Олександр Афанасьєв-Чужбинський, Василь Білозерський, Петро Мартос, Катерина Юнге, а найперше сам Микола Костомаров. Ці спогади стали дуже цінним джерелом для біографії Шевченка. Завдання цього ж дослідження - встановити хронологічну послідовність розвитку стосунків Миколи Костомарова і Тараса Шевченка у біографічному аспекті.

Як відомо, Микола Костомаров отримав вищу освіту навчаючись у Харківському університеті на історико-філологічному факультеті (1833-1837 рр.). По закінченню університету деякий час служив юнкером в уланському полку, а потім викладав історію в гімназіях Харкова.

Перше заочне знайомство Миколи Костомарова із Тарасом Шевченком відбулося влітку 1840 року. Ось як про це згадує у своїх спогадах про М. Костомарова видавець харківського альманаху «Сніп» О.Корсун : *« Одного разу йдемо ми з Миколою Івановичем (Костомаровим. – Ред.) у собор на архієрейську службу і заходимо до Апаріна в книжкову лавку. Запитуємо: чи немає чогось новенького? Апарін подає тоненьку книжечку – «Кобзар». Ми присіли на лавці, та й просиділи не лише обідню – і самий обід: усю книгу прочитали... Це було щось зовсім особливе, нове , оригінальне. «Кобзар» вразив нас! І не лише нас, а й усіх своїх читачів»[1,70].* У цей час Микола Костомаров надзвичайно активно займався літературною діяльністю. У 1839-40 роках він надрукував у Харкові два збірники власних поезій, а тому знайомство з творами Тараса Шевченка мало на нього величезний вплив. У 1842 році у статті «Огляд

творів, писаних українською мовою» Костомаров дав високу оцінку шевченковому «Кобзарю» (1840).

У 1844 році Микола Костомаров захистив у Харківському університеті магістерську дисертацію за темою: «Про історичне значення російської народної поезії», а в 1845 році переїздить до Києва і працює старшим учителем Першої київської гімназії. З 1846 року Микола Костомаров – ад'юнкт-професор кафедри російської історії Київського університету св. Володимира. У Києві він познайомився з кількома молодими українськими патріотами – Пантелеймоном Кулішем, Василем Білозерським, Миколою Гулаком. У 1845-46 роках М. Костомаров разом М. Гулаком і В. Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське братство», де брав активну участь у складанні програмних документів – «Книга буття українського народу», «Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», відозв «До братів-українців», «До братів-росіян», «До братів-поляків». Він став автором записки про об'єднання слов'янських народів.

Наприкінці березня 1846 року до Києва приїздить Т. Шевченко і оселяється тут на тривалий час. Він жив спочатку на Інститутській вулиці проти Інституту шляхетних дівчат, а згодом на Хрещатику проти Бессарабської площі. Саме у цей час і відбулося знайомство Тараса Шевченка із Миколою Костомаровим. Ось як про це пише у своїх спогадах Микола Іванович: *«Познайомився я з Тарасом Григоровичем у Києві в 1846 році. До того я знав про нього, як про поета, надзвичайно цінував його талант, але ніколи не бачив його. Весною 1846 року я мешкав у Києві на Хрещатику, на розі Бессарабської площі, в будинку Сухоставського; навпроти моєї квартири, на другій лінії Хрещатики, був трактир з номерами, а в одному з цих номерів з'явився тоді Шевченко... Майже місяць я знав, що навпроти мене мешкає відомий український поет, але не траплялося випадку, щоб з ним зустрітися, та й я був надто заклопотаним, цінував час і день за днем відкладавав знайомство з ним. У квітні, після Пасхи, не згадаю нині, хто із моїх знайомих прийшов до мене з Тарасом Григоровичем. З першого ж разу справив він на мене таке приємне враження, що достатньо було поговорити з цією людиною годину, щоб повністю зійтися з нею і відчутти до неї сердечну прив'язаність»*[1,158].

Незабаром після першої зустрічі Тарас Григорович ознайомив Костомарова зі своїми новими творами зі збірки «Три літа». Костомаров писав у листі до М. Семеновського: *«За кілька днів після першої зустрічі, Шевченко відвідав мене знову, і ми сиділи в садку, який знаходився біля двору Сухоставських. Був чарівний весняний день, зав'язувалися бруньки на яблуках та грушах, співали пташки – ніколи не забуду я цього дня. Шевченко приніс з собою в кишені незшитого зошита з своїми ще ніде не надрукованими віршами, читав їх, довів мене до цілковитого захвату і лишив свої твори у мене. З тих пір до червня місяця декілька разів бував у мене Шевченко вечорами...»*[1,159].

Ці зустрічі тривали аж до січня 1847 року. На цей час припадає знайомство і зближення Шевченка з членами Кирило-Мефодіївського братства. У своїх «Споминках про Шевченка» Костомаров згадував: *«То була пора найвищого розвитку поетичного таланту Шевченка, апогей його обдарувань і діяльності. Сам поет був тоді у повному розквіті віку (близько 35), палко любив малоруську народність, але понад усе співчував долі простого народу, і його улюбленою мрією було звільнення цього народу від поміщицького гніту»*[2,145].

Костомаров перелічував склад учасників вечірок: М.Гулак, В.Білозерський – одні з організаторів Кирило-Мефодіївського товариства; О.Маркович – студент університету, етнограф; Д.Пильчиков – учитель; С. Зенович – декан філософського факультету Київського університету, професор хімії.

Літературні вечірки відбувалися також у В.Тарновського (старшого). Склад був майже той самий. Познайомившись добре з Шевченком, Костомаров поінформував його про ідеї Кирило-Мефодіївського братства і отримав від поета цілковите розуміння і підтримку. Про це свідчив сам Костомаров: *«Коли я повідомив Шевченку про існування товариства, він одразу ж виявив готовність пристати до нього: проте віднісся до його ідей з великим завзяттям і нетерпимістю, що стало приводом для багатьох суперечок між мною і Шевченком»*[1,162].

Слід згадати про те, що навіть між ліберально настроєними братчиками не було повної єдності поглядів, зокрема в національному питанні. У Шевченка як у демократа і поета були суперечки з Костомаровим, який і тоді, й пізніше обстоював теорію «української мови для хатнього вжитку». У поета була власна концепція слов'янського єднання, в основі якої лежала ідея соціального визволення, знесення кріпацтва. Його ідеї мали вплив на значну частину членів Кирило-Мефодіївського братства

Більшість кирило-мефодіївців (зокрема, Костомаров) були людьми глибоко релігійними, а народницький пафос носив у них характер майже релігійної віри. Але якщо Костомаров, Гулак і Білозерський були швидше слов'янофілами, аніж українофілами, то Куліш і Шевченко становили патріотично-українське крило.

Оформившись в ідейному плані, кирило-мефодіївці мали намір перейти до практичної діяльності, пропагуючи свої переконання серед населення. При цьому Гулак, близький до декабристського радикалізму Павла Пестеля, не виключав застосування насильницьких методів боротьби, а Шевченко навіть мріяв про народне повстання.

На початку січня 1847 року частина братчиків виїхала з Києва: М.Савич – до Парижа, В.Білозерський і Д. Пильчиков – до Полтави. 9 січня ц.р. Тарас Шевченко разом із М. Гулаком також виїхали з Києва. Гулак – до Петербурга, а Шевченко – на Чернігівщину, в Борзну, де зустрівся з В.Забілою. На Борзнянщині поет провів увесь січень місяць. Окрім Забіли гостював у маєтку

Білозерських (Василя та Миколи) – в селі Мотронівка та на хуторі Миколаївка; кілька днів прожив на хуторі Сороки де намалював два портрети Ю.Сребдольської. 22 січня 1847 р. він був у с.Оленівка за старшого боярина на вінчанні П.Куліша та О.Білозерської, а потім на весіллі с. Мотронівка.

Олександра Білозерська ще до знайомства з Т.Шевченком була палкою прихильницею його таланту. Ставши нареченою Куліша, вона запропонувала своє віно (багато коштовних речей і 3000крб.) на те, щоб Шевченко мав змогу пожити років зо три в Італії для вдосконалення майстерності художника. Куліш цю пропозицію підтримав. Такі дружні взаємини склалися між Кулішем і Шевченком перед їх арештом.

Після весілля Тарас Григорович повернувся до Борзни й звідси 1 лютого написав листа М.Костомарову у якому прохав повідомити, чи затверджений він на посаду учителя малювання Київського університету..., а ще кликав приїхати, приєднатися до його товариства. На лист Костомаров відповів із суттєвим запізненням, лише 13 березня, сповістивши про затвердження Шевченка в університеті, але поет листа не одержав, тому що виїхав з Борзни у Седнів, у маєток А. Лизогуба.

У Седневі Шевченко 7березня 1847 року закінчив поему «Осика» (у пізнішій редакції поет дав їй нову назву –«Відьма»). Деякий час поет жив у с. Бігачі Городнянського повіту на Чернігівщині, в маєтку князя М.Кейкуатова, який запросив його намалювати портрети членів своєї родини. 4 квітня 1847 року Шевченко прибув до Чернігова й того ж дня виїхав до Києва.

Поки поет мандрував Чернігівщиною, над його головою згущалися зловісні хмари. Ще 28лютого 1847 року студент Петров з'явився до помічника куратора Київської шкільної округи М. Юзифовича й зробив донос про існування в університеті таємного політичного товариства. 3березня у присутності Юзифовича він подав спочатку усний, а потім і письмовий донос куратору округи О.Траскіну. 7 березня Траскін доповів про це київському військовому губернаторові Д.Бібікову, згадавши про революційні вірші Шевченка. Бібіков повідомив про розкриття таємного товариства III відділ Його імператорської величності власної канцелярії в Петербурзі, де справі надали важливого значення. Начальник III відділу граф О.Орлов 17 березня доповів про це Миколі І. Почалися обшуки й арешти членів товариства. Першим заарештовано в Петербурзі М.Гулака. У Києві затримано: Костомарова, Посяду, Марковича, Андрузького, Тулуба, у Полтаві – Білозерського й Навроцького. У Києві почалися перші допити арештованих. 22березня III відділ наказав доставити усіх заарештованих до Петербурга.

Не знаючи про всі ці події, Т. Шевченко поспішав до Києва на весілля М.Костомарова. 5 квітня при в'їзді в Київ на правому березі Дніпра він був заарештований.

Київський губернатор Іван Фундуклей з великою повагою ставився до Костомарова. За кілька тижнів до цих подій він дав Миколі Івановичу для відгуку й зауважень свій рукопис книги «Огляд Києва щодо старожитностей» (була надрукована 1847 року). Довідавшись про підготовку арешту, Фундуклей намагався попередити Костомарова про небезпеку. У відправленій із посильним записці він просив Костомарова негайно зайти до нього. Але історик, заклопотаний майбутнім весіллям з Аліною Крагельською, не знайшов часу заїхати до губернатора. У ніч на 30 березня 1847 року Костомарова взяли під варту і відправили до Петербурга.

Костомаров перебував у жахливому стані. У відчаї він навіть намагався заморити себе голодом у дорозі. 7 квітня його привезли до Петербурга, а 15-го відбувся перший допит.

Поки розслідувалась справа, Шевченка, як і інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства, ув'язнили в казематі III відділу біля Ланцюгового мосту. Відібрані у нього при арешті папери відразу стали предметом особливої уваги.

Протягом багатьох десятиліть радянські історики та літературознавці свідомо перекручували матеріали слідства, трактували свідчення членів Кирило-Мефодіївського братства суто з класових позицій, зміщуючи ідеологічні акценти. Так образ М. Гулака трактувався, як образ мужнього революціонера-демократа, який нічого не розповідав жандармам, не визнавав себе винним. А от свідчення М.Костомарова та В.Білозерського перекручувалися, трактувалися як занепадницькі. Зокрема в книзі «Тарас Шевченко. Біографія» виданій авторським колективом Інституту літератури АН УРСР у 1984 році читаємо: *«М.Костомаров і В.Білозерський відверто проявили угодовство, як типові ліберали, яким з самого початку чужою була думка про насильницьке повалення самодержавного ладу»*[1,186]. Що ж тут крамольного, якщо М.Костомаров дійсно був противником насильницьких методів реформування влади? Йому у провину ставлять те, що до нього лояльно ставилися слідство... І як доказ того, спираються на його ж автобіографію. Читаємо: *«В III отделении выскочил на встречу чиновник и тотчас привел меня к Дубельту. Дубельт сказал: « Государь очень жалеет, что попались в такой несчастной истории, тем более, что о вас мы наводили справки и получили от начальства самые лучшие отзывы. Очень жаль, мой добрый друг, если потеряете свою карьеру; но мы надеемся, что искренностью и раскаянием вы смягчите свою судьбу»*[3,432]. Що ж тут злочинного? Розмовляють двоє вихованих людей, провина одного з яких ще не доведена... Як це різночле різнилось від методів проведення слідства радянськими органами держбезпеки. Дійсно, після відкриття справи III відділ навів довідки про усіх учасників товариства, у тому числі і про Тараса Шевченка. І більшість з них була позитивна.

У провину М. Костомарову ставили і спілкування з начальником III відділу графом О. Орловим, знову ж таки спираючись на його автобіографію. Микола Іванович так описав цю зустріч: *« Орлов сказал: «Очень рад познакомиться с вами, господин профессор! Мы имеем об вас отличные отзывы, но, к сожалению, у вас нашли вещь очень преступную; нам сообщено содержание: вы толкуете о соединении славянских народов против деспотизма! Ведь за это эшафот! Это не вы!.. Вы должны выдать нам мерзавцев для примерного наказания»*[3, 433]. Чи пішов Костомаров на співпрацю зі слідством? Певно таки, пішов... Але в межах своїх етичних норм і переконань. Принаймі про це свідчать відповіді на запитання, які до нього ставили слідчі стосовно Тараса Шевченка: *«Художник Шевченко знаком со мной мало, был у меня раза три, четыре, не говорил ничего ни благонамеренного, ни злонамеренного, общался со мной осторожно и даже никогда не выставлял преимуществ своей малороссийской народности, а рассказывал смешные анекдоты о своих земляках, описывая их обряды и тому подобное»*[1,187]. То в чому ж тут зрада? На запитання, чому він тримав у себе поему Шевченка «Сон», історик відповів, що він ніколи не поділяв висловлених у ній думок, а тримав її виключно заради того, щоб скористатися з неї при складанні словника «малороссийских наречий». Якщо відкинути у цій відповіді частку лукавства, то це також була правда. М.Костомаров дотримувався більш поміркованої точки зору щодо соціальних змін у суспільстві. У Шевченкові він бачив великого поета, який правдиво і високохудожньо відтворював побут, звичаї, історію, мову народу. Він визнавав геніальність Шевченка.

Допит заарештованих переконував жандармів, що сама по собі організація, незважаючи на свою дуже радикальну програму, не становила особливої небезпеки для імперії. За винятком М.Гулака (Шевченка ще не допитували) всі члени товариства виявили лояльне ставлення до уряду. На запит графа Орлова до Імператорської Академії мистецтв 12квітня 1847 року, про поведінку поета в Академії, було отримано позитивну характеристику у якій Шевченко характеризувався, як людина талановита, моральна і вартя поваги. Підписав характеристику президент Академії мистецтв герцог М. Лейхтенбергський, зрозуміло, що не обійшлося тут без втручання К.Брюлова та В.Григоровича.

Але цю характеристику менше всього було взято до уваги. Основою суворого вироку поету послужила доповідь київського жандармського полковника Білоусова, який 7 квітня доповів по інстанції про те, що в Шевченка знайдено *«тетрадь, самим им писанная, с возмутительными стихами. В стихах под названием «Сон» дерзко описывается высочайшая его императорского величества особа и государыня императрица»*[1,188]. Мова йшла про рукописний збірник «Три літа». Першим у ньому записано вірш «Чигирине, Чигирине», далі поема «Сон», тут же вміщені поема «Кавказ», посланіє «І мертвим, і живим...». Шевченко розумів, що до друку ці твори

подавати не можна і що в тому разі, коли про них довідаються жандарми, йому не минути покарання. Про це його попереджали М. Маркевич, В.Шевченко. Але поет не зважив на перестороги.

Допитували Шевченка 21 квітня, йому задали 22 запитання й докладно записали відповіді. На перших 10 запитань, пов'язаних з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства, він відповів запереченням щодо своєї причетності. Тому жандарми не дуже й наполягали на участі Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві, їх увагу все більше приковувала його поетична творчість. Саме про неї йшлося у решті запитань. Шевченко не зрікався своїх творів, відповідав з гідністю: *«Малороссиянам нравились мои стихи, и я сочинял и читал им без всякой цели; списывать не давал, а был неосторожен, что не прятал»*[1,190].

У кінці травня слідство закінчилося. 28 травня 1847 року граф Орлов подав Миколі I доповідь «Про Україно-Словянское общество». Ніякого процесу, суду не було. Доповідь шефа жандармів і становила вирок членам товариства. У розділі «Решение дела» Орлов рекомендував вироки. Імператор не зміг вибачити поету образу своєї дружини і затверджуючи в цілому доповідь О.Орлова, Микола I біля абзацу про Шевченка, щодо віддання його в солдати на невизначений термін, власноруч дописав: *«Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать»*.

М'якіший, але теж досить суворий вирок винесено М. Гулаку. Його вирішено ув'язнити на три роки в Шліссельбурзькій фортеці, а потім вислати в одну з віддалених губерній під суворий нагляд. М.Костомарова засуджено до одного року, а В. Білозерського й П.Куліша – до чотирьох місяців ув'язнення у Петропавловській фортеці. Студентів Київського університету Ю.Андрузького й І.Посяду мали перевести в Казанський університет під суворий нагляд.

Окремими пунктами у доповіді графа Орлова записано про заборону видавати, поширювати, продавати раніше видані твори Т.Шевченка, М.Костомарова, П.Куліша, а також про те, щоб цензорів, які дозволяли до друку твори цих авторів, суворо попередити.

30 травня було оголошено вирок і цього ж дня Шевченка було передано в розпорядження військового міністерства. У своїх спогадах М. Костомаров пише: *« Крізь загразоване вікно я бачив, як Тараса Григоровича, густо зарослого бородою, вивели у супроводі жандармів і посадили у візок. Шевченко подивився на вікна, де сиділи ув'язнені, і усміхнувся, прощаючись з друзями. Я заплакав, дивлячись на нього, а він не перестаючи усміхатися, зняв шляпу, сідаючи на воза, а обличчя було таке ж спокійне, тверде»*[3,434].

Сидячи в казематі, на складеному в 1/16 тонкому аркуші поштового паперу Шевченко дрібним почерком записав 13 віршів. Окремий вірш присвятив «М.Костомарову», датований 19 травня 1847 року. У автографі дата закінчення усіх творів - 30травня 1947року. Так з'явився цикл віршів «У казематі».

14 червня 1847 року Костомарову, який перебував у Петропавловській фортеці, було дозволено побачення з нареченою Аліною Крагельською. Науковець боявся після суду зв'язувати з Аліною своє, як він вважав, пропаще життя. Зрештою їхній шлюб розпався. Крагельська вийшла заміж за іншого чоловіка і прожила з ним 19 років.

24 червня 1848 року, відбувши рік у Петропавловській фортеці, Костомаров був засланий у Саратов, працював у Саратовському статистичному комітеті. Згодом його призначили на посаду перекладача при губернському правлінні. Маючи вдосталь часу на службі, Костомаров знову вдався до наукової роботи і завершив монографію, присвячену Богдану Хмельницькому. У «Саратовских губернских ведомостях» за 1853 рік опублікували перший варіант його майбутнього великого дослідження «Бунт Стеньки Разина».

Тільки 27 червня 1855 року новий імператор Олександр II погодився помилувати Костомарова і звільнити від поліцейського нагляду. У 1857 році Микола Іванович вирушив за кордон і побував у Швеції, Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії, Чехії.

Цього ж року Тарас Шевченко Волгою на пароплаві повертався із заслання. Ще на пароплаві він почув, що Костомаров жив у цьому місті й нещодавно виїхав за кордон, а його старенька мати лишилася. Дізнавшись адресу Т.П. Костомарової, Тарас Григорович негайно по прибутті вирушив до неї. *«В первом часу ночи я расстался с счастливейшею и благороднейшею матерью прекраснейшего сына»*, - записав Шевченко у «Щоденнику»[4]. На згадку він подарував їй вірш «Н.Костомарову», написаний у казематі III відділу під впливом зворушення, яке він пережив, побачивши з вікна камери чорну від горя матір Костомарова.

Не отримавши дозвіл на в'їзд до Петербурга Тарас Шевченко був змушений майже на цілий рік затриматися у Нижньому Новгороді. Тут він закохується у актрису Катерину Піунову, яка на 29 років молодша за нього. У листі до Пантелеймона Куліша від 26 січня 1858 року Шевченко чи не вперше говорить про свій намір одружитися. Куліш поставився до цього наміру негативно. Більш по-людськи, із щирим співчуттям зустрів намір Шевченка Костомаров. У листі до поета датованому 5 лютого 1858 року Костомаров пише: *«Далебі, дуже добре зробив ти, мій єдиний друже, коли б оженився. Хоч на старості літ після такої глибокої гіркої коновки лиха трохи одпочити душею: щоб тобі бог заплатив за всі ті муки, що ти переніс!»*[1,377].

Архівні й мемуарні матеріали показують, що Шевченкові дозволено було повернутися до Петербурга з певним і досить рішучим застереженням: він лишався особою «піднадзornoю». Уже в перші дні перебування в Петербурзі поет відвідав обер-поліцмейстера І.Таволгу-Мокрицького, 15 квітня ц.р. «представився» шефу жандармів столиці графу В. Долгорукому і вислухав настанову щодо своєї поведінки у столиці. На початку червня 1858 року

Шевченкові нарешті було виділене приміщення (поряд з академічною церквою), що складалося із однієї кімнати, розділеної на дві частини: на антресолі й майстерню (до того він мешкав у О.Лазаревського).

У своїх «Споминках про Шевченка» Костомаров писав: *«Влітку 1858 року, будучи в Петербурзі, я розшукав Шевченка і побачив його вперше після тривалої розлуки. Я знайшов його в Академії мистецтв, де йому дали майстерню. Тарас Григорович не пізнав мене і, оглядаючи мене з голови до ніг, знизував плечима і рішуче сказав, що не може здогадатися і назвати на ім'я того, кого перед собою бачить. Коли ж я назвав своє прізвище, він кинувся мені на шию і довго плакав.*

Відтоді протягом місяця ми з ним бачилися кілька разів, зустрічаючись у ресторації, бо я тоді посилено працював у Публічній бібліотеці і не мав часу на тривалі бесіди і розваги... Через місяць я розлучився з Шевченком, виїхавши в Саратов, а повернувшись до Петербурга весною 1859 року, не застав уже там Шевченка: його було відпущено тимчасово на батьківщину»[2,147].

У 1859 році Костомаров прийняв запрошення посісти кафедру російської історії Петербурзького університету. Вплив ученого на петербурзьку інтелігенцію був величезним. На кожній лекції — стовпотворіння; у себе вдома по вівторках він збирав цвіт російської культури. Саме на цих вечірках Шевченко і познайомився з багатьма діячами російської культури, зокрема М.Чернишевським.

За роки ув'язнення та заслання погляди Костомарова на історію суттєво змінилися. Він уже був далекий від містичного поклоніння перед народом, але, як і раніше, на відміну від більшості російських професорів, не вважав суттю історичного процесу державне життя. Він дедалі критичніше дивився на події та основних осіб як російської, так і української історії, що йшло в розріз із суспільними переконаннями тих років. Костомаров багато зробив для висвітлення соціальних рухів в історії України. Шевченко високо цінував ці дослідження вченого, проте не поділяв його думки про приреченість народних рухів, їх «історичну безглуздість». Ці рухи – на думку Костомарова – не можуть служити історичному прогресові. Шевченко не міг з цим погодитись. У спогадах Катерини Юнге (Толстой) про М.Костомарова досить детально описані ці суперечки, які відбувалися у будинку Толстих.

Ще більше виявлялися розходження між Шевченком і Костомаровим у питаннях релігії та оцінці ролі церкви. Проте розходження в соціальних та ідеологічних питаннях не заважали Костомарову, так само як і Шевченкові, взаємно шанувати один одного. Протягом усього життя Костомаров підкреслював величезне значення поета як гуманіста і патріота: *« Як про людину можу сказати, що знаю його (Шевченка. - ред.) як особистість крицево чесну, люблячу свій народ і його мову, але без фанатичної неприязні до усього чужого»[2,145].*

Костомаров напружено працював, розбирав і аналізував архівні матеріали, багато публікувався у найпопулярніших тоді журналах «Современник», «Вестник Европы», «Отечественные записки» і «Русское слово».

У Петербурзі він зустрівся зі старими друзями, Пантелеймоном Кулішем і Василем Білозерським. Разом вони створили й очолили петербурзьку українську «Громаду», в ідейному спектрі якої Костомаров обстоював ліберальні погляди, не поділяючи політичного радикалізму Шевченка.

Василь Білозерський згадував: *«Николай Иванович (Костомаров) был чужд той ненависти, доходящей почти до фанатизма, которую Шевченко, как человек из народа, испытывавший на себе всю тяжесть крепостного права, чувствовал к его угнетателям»*[1,505].

Але на національних позиціях Костомаров стояв непохитно, про що свідчить його гасло, виголошене 1860 року: «Нехай же ані великороси, ані поляки не називають своїми землі, заселені нашим народом!».

У 1861–1862 рр. петербурзькі громадівці, підтримуючи тісні зв'язки з аналогічними гуртками в Україні, видавали журнал «Основа». У ньому були надруковані теоретичні праці Костомарова «Думки про федеративний початок у Древній Русі», «Дві руські народності» і «Риси народної південноруської історії». Тут сформувались його політичні погляди як поміркованого демократа, який стояв на позиціях українофільства. Журнал «Основа», став рупором українського руху.

У останні роки життя Шевченка в Петербурзі друзі часто зустрічалися. Микола Іванович відвідав поета в переддень його смерті. Ось як він згадує про це у листі до М. Семеновського: *«В феврале 1861 года я отправился к нему (Шевченку.- ред.) узнать о состоянии здоровья. Он сидел за столом, кругом были неоконченные работы. Он сказал, что его здоровье значительно поправляется и на будущей неделе он непременно придет ко мне. Между прочим, тогда показал он мне золотые часы, недавно им купленные. То были первые часы, которые готовился он носить: до тех пор скудость средств не позволяла ему думать о такой роскоши. Тарас Григорьевич относился к этим часам с каким-то детским удовольствием. Я простился с ним, взявши с него обещание, прийти ко мне на будущей недели, а если не будет в силах, то уведомить меня, и я сам приду к нему. Это было в пятницу. В следующее затем воскресенье его не стало»*[1,515].

На похорон Шевченка прийшли майже всі петербурзькі письменники, художники, вчені. Шість промов було проголошено над домовиною поета в Академії мистецтв: П.Куліш, М.Костомаров, В.Білозерський, від польської громади В.Хорошевський. О.Чужбинський і П. Таволга прочитали українською мовою вірші присвячені Шевченкові. Далі процесія рушила до Смоленського кладовища.

14 квітня 1861 року в залі Петербургського університету відбувся літературний вечір в пам'ять Тараса Шевченка. Костомаров на цьому вечорі емоційно прочитав своє оповідання «Два маляра», М. Нікрасов декламував неопублікований вірш «На смерть Шевченка».

22 квітня ц.р. в день перепоховання Кобзаря прощальне слово над домовиною знову виголосив М.Костомаров.

У 1867 році Костомаров спільно з Г. Вашкевичем підготували нове, найбільш повне на той час видання поезій Шевченка, надруковане Д. Кажанчиковим у Петербурзі під назвою «Кобзар».

Пам'ять про свого товариша і побратима М.Костомаров шанував до останніх хвилин життя. Він неодноразово виступав з оцінками творчості Шевченка. Визнавав його як справжнього народного поета. Разом з тим Костомаров висловлював і помилкову думку, буцімто Шевченко був поетом не виключно українським, але й російським. Інтерес російського суспільства до Шевченка і української літератури в цілому, який досяг максимуму 1860 року, швидко закінчився і більше ніколи не відновлювався.

Література:

1. Т.Г. Шевченко. Біографія./В.С. Бородін, Є.П. Кирилюк, В.Л. Смілянська, Є.С. Шаблівський, В.Є. Шубарівський – К.: Наукова думка, 1984. – 558 с.
2. М.І. Костомаров. Споминки про Шевченка./ М.І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 145-147.
3. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Наукова думка, 1990. – С.425-438.
4. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т./ Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Т.5: Щоденник. Автобіографія. Статті, Археологічні нотатки, Записи народної творчості. – К.: Наук.думка, 2003. – С. 11-191.